

Mensen van vlees en bloed

Kwalitatief onderzoek in de criminologie

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

‘Als je wil weten hoe een leeuw jaagt, ga dan niet naar de dierentuin, maar trek de jungle in.’ Met dit citaat eindigt het laatste artikel van dit themanummer. Het verwoordt kernachtig één van de basismotivaties van kwalitatieve onderzoekers en beschrijft tegelijk ook de belangrijkste potentiële meerwaarde van een dergelijke invalshoek voor de criminologie. Zonder een karikatuur te willen schetsen van de criminologie, valt de overvloed op aan onderzoek dat zich richt op huis-tuin-en-keuken-criminaliteit, met behulp van surveys onder jongeren, bestaande datasets, experimenten onder studenten, enzovoort. De interactie met de ‘echte’ werkelijkheid en met ‘mensen van vlees en bloed’ lijkt soms ver te zoeken. Dit verklaart de onvrede onder sommige criminologen over de staat van de criminologie, waarin kwantitatief onderzoek een dominante positie inneemt.

Ook de redactie van het *Tijdschrift voor Criminologie* is al enige tijd van mening dat het aanbod aan – kwalitatief goede – artikelen over kwalitatief onderzoek sterk achterblijft bij het aanbod aan kwantitatieve artikelen. Met dit themanummer proberen wij hierin verandering te brengen. Dat dit aansluit bij de wensen van een deel van onze lezers, blijkt ook uit een recent uitgevoerde lezersenquête (Lezersenquête, 2007). We hebben het geweten! Nooit eerder werd zo massaal gereageerd op een oproep tot het indienen van voorstellen tot bijdragen aan een themanummer van TvC. Er kwamen bijna vijftig opzetten binnen. Uit de universitaire hoek, vanuit onderzoeksinstituten en de politie. Van criminologen, juristen, sociologen, antropologen en onderzoekers uit de klinische discipline. Zowel uit Nederland als uit Vlaanderen. Bovendien besloegen de voorgestelde bijdragen, conform onze wens, de volle breedte van het vakgebied. Veel voorstellen hadden interviews als empirische basis, maar er was wel degelijk methodische variatie, zoals klassieke diepte-interviews, levensgeschiedenissen, groepsgesprekken, participerende observatie.

Dit themanummer gaat primair over *hoe* criminologen kwalitatief onderzoek (kunnen) doen – met klassieke methoden, al dan niet in een nieuw jasje, of met een innovatieve aanpak. En dan bij voorkeur over onderzoek dat inzicht geeft in leef- en denkwerelden, motieven, gedragingen en (patronen van) betekenisgeving – van daders, slachtoffers of rechtshandhavers. Kortom: onderzoek naar mensen van vlees en bloed. Ter introductie behandelen wij eerst in vogelvlucht de traditie van kwalitatief onderzoek en gaan wij in op hedendaagse toepassingen. Vervolgens belichten wij de mogelijkheden die dergelijk onderzoek biedt voor theoretische en methodologische vernieuwing. Ten slotte beschrijven wij

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

verschillende kernbegrippen uit kwalitatief onderzoek. Op toepasselijke plaatsen geven wij kort een vooruitblik op de andere bijdragen aan dit themanummer.

Tradities en hedendaagse toepassingen

Zowel in de sociologie als in de antropologie is veelvuldig kwalitatief onderzoek verricht naar deviant gedrag en criminaliteit. Wellicht het meest klassieke antropologische voorbeeld is de studie *Crime and Custom in Savage Society* van Malinowski (1926). Waar Malinowski zijn veldwerk nog op de Trobriand-eilanden in de Stille Oceaan uitvoerde, kregen antropologische onderzoeksmethoden pas echt bredere betekenis in de jaren twintig van de vorige eeuw, toen de zogenaamde primitieve samenlevingen als onderzoeksveld langzamerhand werden ingeruild voor westerse samenlevingen (cf. Blok, 1978). In de sociologie zijn vooral in de context van de Chicago School verschillende inspirerende studies naar criminaliteit verschenen. Zonder enige pretentie tot volledigheid kunnen we hierbij denken aan klassiekers als *The Jack-Roller* van Shaw (1930), *The Professional Thief* van Sutherland (1937), *Street Corner Society* van Whyte (1943) en later, in dezelfde traditie, *The Professional Fence* van Klockars (1974).¹

Al deze studies baseren zich in belangrijke mate op kwalitatief onderzoek, in het bijzonder de analyse van (auto)biografisch materiaal en egodocumenten, etnografisch veldwerk en interviews. Typerend is ook dat het veldonderzoek vaak gedurende een reeks van jaren plaatsvindt. Daarnaast kenmerkt kwalitatief onderzoek zich veelal door een onderzoeksgroep die in omvang bescheiden is. De onderzoekers investeren vooral in termen van diepgang en gedetailleerdheid. Zo betreffen drie van de zojuist genoemde publicaties gedetailleerde casestudies, terwijl Whyte met oog voor detail een jeugdbende in een Italiaanse wijk in Boston beschrijft. Binnen de interpretatieve sociologie en het symbolisch interactionisme vormen kwalitatieve onderzoeksmethoden de enige manier om de dagelijkse interactie en de hieruit resulterende betekenisgeving op het micro- en mesoniveau te kunnen 'vangen' en begrijpen, deze direct te observeren en in kaart te brengen met levensverhalen.

Nederland

Ook onder Nederlandse antropologen en sociologen is er altijd belangstelling geweest voor criminologisch relevante thema's. Een bekend voorbeeld is de historiserende, etnografische studie van Blok (1975) over de Siciliaanse maffia. Bij publicaties als deze is criminaliteit niet het onmiddellijke, directe onderwerp van studie, maar veeleer de context van sociale, politieke of economische verandingsprocessen. Gegeven het interdisciplinaire karakter van de criminologie is het niet verwonderlijk dat het kwalitatieve onderzoek sterk is geïnspireerd vanuit andere sociaalwetenschappelijke disciplines. Dat was al zo bij Bongers in de eerste helft van de twintigste eeuw en deze tendens is met de komst van de verschillende criminologische opleidingen aan de Nederlandse universiteiten alleen maar sterker geworden.

1 In het themanummer over *The Jack-Roller in Theoretical Criminology* (Maruna & Matravers, 2007) zijn interessante inzichten opgenomen over het gebruik van autobiografische data.

Voor Nederland kan het werk van Bovenkerk en Brunt niet onvermeld blijven. In hun onderzoeksprogramma *Binnenstebuiten en ondersteboven. De antropologie van de industriële samenleving* (1976) houden zij een enthousiasmerend pleidooi voor empirisch en levensecht onderzoek naar moeilijk toegankelijke groepen in de 'top' en de 'rafelrand' van de samenleving, onderzoek dat in sterke mate is geïnspireerd door het werk van de Chicago School en het symbolisch interactionisme. In de afgelopen decennia zijn er verschillende criminologische of criminologisch relevante proefschriften verschenen met een duidelijk etnografische of anderszins kwalitatieve invalshoek, waarbij vooral een sterke belangstelling voor etnische minderheden in het oog springt (o.a. Buiks, 1983; Sansone, 1992; Van San, 1998; Van Gemert, 1998; Staring, 2001; Van der Leun, 2001; Zaitch, 2002; De Jong, 2007). Meer recent is er in Nederland een groeiende belangstelling voor 'culturele criminologie', die sterk leunt op het gebruik van antropologische onderzoeksmethoden zoals participerende observatie en open interviews (Bovenkerk e.a., 2008).

Naast het belang van kwalitatief onderzoek voor wetenschappelijke theorievorming bestaat er ook volop beleidsmatige aandacht voor de uitkomsten van dergelijk onderzoek. Een goed voorbeeld hiervan is het themanummer van *Justitiële Verkenningen* 'Daders aan het woord' (1991) over druggebruikers, autokrakers, straatrovers, inbrekers en bankovervallers. De centrale gedachte bij de meeste hierin opgenomen studies is dat aan de uitkomsten van kwalitatief daderonderzoek preventieve maatregelen zijn te ontleen. Wie kan er beter de keuze voor een specifiek object of een specifieke werkwijze verwoorden dan de dader zelf?

Typerend voor kwalitatief onderzoek is ten slotte dat er niet altijd een scherpe scheidslijn is te trekken tussen wetenschap en journalistiek. Sommige Nederlandstalige criminologen doen in schrijfstijl niet onder voor onderzoeksjournalisten, terwijl sommige onderzoeksjournalisten veel gebruikmaken van etnografische methoden.

Theoretische en methodologische vernieuwing

Een onbetwiste kracht van kwalitatief onderzoek is dat het vaak andere fenomenen en andere processen belicht, die met 'mainstream' methoden veelal worden gemist. Daardoor kan kwalitatief onderzoek een belangrijke bijdrage leveren aan theoretische vernieuwing, die immers in wezen draait om nieuwe vragen en nieuwe antwoorden (Kleemans e.a., 2007). Juist kwalitatief onderzoek kan door directe toegang tot de onderzoeksgroep en hun feitelijk handelen leiden tot nieuwe inzichten. De ontwikkelings- en levensloopcriminologie heeft de laatste twee decennia dankzij grote, longitudinale datasets op empirisch gebied zeker vooruitgang geboekt (zie: Donker e.a., 2004). Maar een belangrijke theoretische vernieuwing ontstond pas doordat Laub en Sampson (2003) de daders uit hun dataset ook uitgebreid gingen interviewen en hun levensgeschiedenissen gingen reconstrueren. Hierdoor kwam er meer zicht op levensloopgebeurtenissen, zoals een vaste relatie, een vaste baan en/of het krijgen van kinderen, en wat die betekenissen voor het dagelijkse leven van daders en voor de keuzes die zij maken in hun leven.

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

Door de aanvulling met kwalitatief onderzoek wordt dus een belangrijke beperking van grote, kwantitatieve datasets opgeheven: mensen worden weer in een sociale context en gebeurtenissen in een historie geplaatst, en er is oog voor de processen die zich afspelen in het leven van alledag. Andere voorbeelden van vernieuwend, kwalitatief onderzoek zijn *Making Good. How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives* (Maruna, 2001) en *Confessions of a Dying Thief* (Steffensmeier & Ulmer, 2005), niet toevallig ook winnaars van de Hindelang Outstanding Book Award, de jaarlijkse prijs voor de belangrijkste bijdrage aan de criminologie van de American Society of Criminology. Wie de lijst met prijswinnende boeken goed bestudeert, ontdekt opmerkelijk veel kwalitatief onderzoek.

Kwalitatief onderzoek brengt niet alleen andere processen aan het licht, maar kan ook verborgen fenomenen zichtbaar maken. Enerzijds door toegang te zoeken tot groepen die moeilijk bereikbaar zijn, zoals illegale vreemdelingen (Engbersen e.a., 2007), dakloze jongeren (Hagan & McCarthy, 1997) of jongensprostitués (Van der Poel, 1991). Anderzijds door bronnen aan te boren, die een uniek licht werpen op moeilijk zichtbaar te maken verschijnselen, zoals georganiseerde criminaliteit, witteboordencriminaliteit of transnationale fenomenen.

Een methode die vooral bij meer alledaagse vormen van vermogenscriminaliteit of bij daders van geweldsdelicten wordt gekozen, is het interviewen van gedetineerde daders. De vraag die hierbij onmiddellijk relevant is, richt zich op de waarde van dergelijke gesprekken. Hoe adequaat is het om gearresteerde en veroordeelde daders achteraf in een onnatuurlijke setting als de gevangenis naar hun motieven, afwegingen en gevoelens te vragen? Hoe representatief zijn de gearresteerde daders voor de bredere categorie of hebben we slechts met 'losers' van doen? Hoe sociaal wenselijk of rationaliserend en generaliserend zijn de antwoorden van gedetineerde respondenten? De beschikbare literatuur lijkt echter uit te wijzen dat de uitkomsten van gesprekken in beide settings niet heel sterk van elkaar verschillen. Wellicht wordt het onderscheid tussen natuurlijke en onnatuurlijke settings overdreven en is inderdaad de kwaliteit van de relatie tussen de geïnterviewde en de interviewer, het 'rapport', belangrijker dan de omgeving waarin het interview plaatsvindt. Tegelijkertijd zijn er pogingen gedaan om het sociaal wenselijke of generaliserende karakter van dataverzameling in een onnatuurlijke omgeving tegen te gaan door een feitelijke context aan de interviews toe te voegen. Zo hebben bijvoorbeeld Cromwell e.a. (1991) samen met inbrekers de feitelijke inbraak op locatie gereconstrueerd.

Uiteraard is het ook mogelijk om daders die betrokken zijn bij bijvoorbeeld georganiseerde criminaliteit, te interviewen (Von Lampe, 2008). Toch kan men zich afvragen of de standaardargumenten voor etnografisch onderzoek wel opgaan bij zo'n verschijnsel. Toegegeven: er zijn, ook in de Nederlandstalige criminologie, positieve uitzonderingen (o.a. Bovenkerk, 1995), maar hoe vaak is het aannemelijk dat men bij een dergelijke, onbekende onderzoeksgroep in contact komt met de personen waar het werkelijk om draait en dat men feitelijk juiste informatie krijgt over hun gedrag? Als alternatieve bron wordt wel eens gebruikgemaakt van spijtoptanten, die – onder bescherming van de overheid – verklaringen kunnen afleggen zonder bang te hoeven zijn voor represailles (bijvoorbeeld: Paoli, 2003). Maar ook spijtoptanten kunnen dubbele agenda's hebben.

Kwalitatieve onderzoekers zouden zich ook kunnen richten op het empirisch rijke materiaal uit politieële en justitiële opsporingsonderzoeken, dat door de grote inbreuk die binnen die context mag worden gemaakt op de privacy van verdachten een zeer gedetailleerd beeld schetst van de dagelijkse handel en wandel van daders en hun sociale omgeving. Letterlijk uitgewerkte verslagen van afgeluisterde telefoongesprekken; conversaties in auto's, cafés en woningen; waarnemingen door observatieteams en (video)camera's; onderschepte brieven en e-mails; gesprekken met getuigen; verhoren van verdachten. Allemaal materiaal waar menig veldonderzoeker van moet smullen. In Nederland is er een goede toegang tot deze bronnen, waardoor hier in internationaal opzicht uniek, kwalitatief onderzoek plaatsvindt naar georganiseerde criminaliteit (Van Swaaningen, 2006; Engbersen, 2008; zie voor een overzicht: Kleemans, 2007).

Nieuwe tijden, nieuwe mogelijkheden

Minstens drie artikelen in dit themanummer schetsen nieuwe mogelijkheden voor kwalitatief onderzoek. Zo stelt **Siegel**² dat de klassieke etnografische formule – met een nadruk op 'single site'-studies en participerende observatie – te beperkt is geworden en dat veel interessante data betrekking hebben op mobiliteit en transnationale contacten. Meerdere, soms ver van elkaar gelegen locaties kunnen nu tegelijkertijd bestudeerd en onderling vergeleken worden. Mensen en stromen illegale goederen kunnen worden gevolgd van het ene land naar het andere. Daarnaast bieden moderne communicatiemiddelen nieuwe mogelijkheden voor 'multi-site'-onderzoek. In het klassieke etnografische onderzoek stonden persoonlijke ontmoetingen en face-to-facerelaties centraal. Maar met mobiele telefoons, internet en webcams zijn de mogelijkheden tot contact vergroot en kan men zich ook onderdompelen in 'online communities'.

Spaaij geeft in zijn artikel treffend weer hoe traditioneel veldwerk tegenwoordig ook anders kan worden uitgevoerd. In plaats van bij één voetbalclub heeft hij onderzoek gedaan naar hooligans bij zes clubs in drie verschillende steden, in drie verschillende landen. De wereld van het voetbalhooliganisme blijkt veel internationaler te zijn geworden en zich ook te hebben uitgebreid tot 'fanzines' en discussiefora op het internet. Dat nieuwe medium en het toegenomen gemak van internationale reizen en internationale contacten hebben het dagelijks leven van voetbalhooligans veranderd. Dat heeft dus ook consequenties voor de vereisten en mogelijkheden voor het opzetten van veldonderzoek.

Vanderveen gaat in haar bijdrage in op de toegenomen mogelijkheden om foto's te gebruiken bij interviews. Met wegwerpcamera's, digitale camera's en telefoons kan men steeds gemakkelijker foto's laten maken door respondenten zelf. Ook kan men foto's gebruiken tijdens interviews, om reacties te ontlokken of als gezamenlijk referentiekader. Deze methode heeft voor- en nadelen, maar ook hier geldt dat moderne communicatiemiddelen de mogelijkheden en de variëteit van kwalitatief onderzoek sterk hebben vergroot. De waar te nemen fenomenen zijn veranderd, samen met de manier waarop ze kunnen worden waargenomen, en daarmee ook de interactie tussen onderzoeker en onderzoekssubject/object.

2 Vetgedrukte auteursnamen verwijzen naar andere artikelen in dit themanummer.

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

Kernbegrippen in kwalitatief onderzoek

Kwalitatieve onderzoekers hebben een eigen begrippenapparaat, waarvan wij hier de belangrijkste begrippen in vogelvlucht behandelen. Zij trekken bijvoorbeeld geen aselechte steekproeven, maar zoeken hun respondenten met behulp van de sneeuwbalmethode. Hun doel is niet statistische, maar theoretische representativiteit (of: generaliseerbaarheid). Door middel van triangulatie wordt getracht de betrouwbaarheid en validiteit te verhogen. In plaats van gestructureerde vragenlijsten geven kwalitatieve criminologen veelal de voorkeur aan participerende observatie en diepte-interviews.

Sneeuwbalmethode

Een veelgebruikte manier om respondenten te rekruteren voor kwalitatief onderzoek is snowball sampling, de sneeuwbalmethode. Deze is vooral geschikt voor onderzoek naar hidden populations, verborgen populaties. Vaak betreft het gedragingen die verboden zijn en/of waar een taboe op rust – en dit verklaart waarom we de sneeuwbalmethode vaak tegenkomen in criminologisch onderzoek. Kenmerkend is vaak dat personen uit de onderzoekspopulatie de onderzoeker assisteren bij het vinden van andere respondenten. Voorwaarde is dat de doelpopulatie niet bestaat uit losse, geïsoleerde individuen, maar dat er sprake is van sociale netwerken: de leden van de onderzoekspopulatie moeten niet alleen een bepaalde eigenschap of een bepaald gedrag gemeenschappelijk hebben, maar dat ook van elkaar weten. De mate waarin dit het geval is, bepaalt ook sterk het succes. Zo lukt het goed om lange sneeuwbalketens van dagelijkse harddruggebruikers op te bouwen: zij zien elkaar frequent bij de dealer, kennen elkaar van de drugshulpverlening, enzovoort. Maar het gaat minder gemakkelijk bij recreatieve cocainegebruikers (voor een overzicht, zie: Korf, 1997). Ook kunnen mensen goede redenen hebben om hun gedrag zo veel mogelijk verborgen te houden voor anderen die hetzelfde doen, uit concurrentieoverwegingen of om niet in beeld te komen bij politie en justitie. Volgens **Maalsté** was dit een belangrijke oorzaak van haar geringe succes met de sneeuwbalmethode tijdens haar zoektocht in de cannabisbranche.

De rol van respondenten bij het aanbrengen van nieuwe interviewkandidaten varieert van tamelijk passief (slechts namen van potentiële nieuwe respondenten noemen) tot zeer actief (nieuwe kandidaten persoonlijk met de onderzoeker in contact brengen, of zelf interviews afnemen). Bij de actievormen van assistentie wordt ook wel gesproken van respondent driven sampling (Heckathorn, 1997). Daarbij is het niet ongebruikelijk om al eerder geïnterviewde personen een aantal vouchers mee te geven om uit te delen aan nieuwe kandidaten. Blijken deze geschikt voor het onderzoek, dan ontvangt de 'aanbrenger' meestal een bescheiden financiële vergoeding (Wang e.a., 2005).

Generaliseerbaarheid versus representativiteit

Veel enquêteonderzoeken in de kwantitatieve traditie berusten op kanssteekproeven uit een populatie. Daarin behoort iedere respondent dezelfde kans te hebben om in de steekproef te komen, want er dienen kwantitatieve uitspraken te worden

gedaan over de gehele populatie. Onder bepaalde voorwaarden kan dit ook met gegevens die zijn verzameld via de sneeuwbal methode, maar vaak lukt dit niet – en dit is doorgaans ook niet het doel van kwalitatief onderzoek. Daar is het doel om een zo heterogeen mogelijke onderzoeksgroep te verkrijgen. Een belangrijk begrip hierbij is ‘theoretical sampling’ (Glaser & Strauss, 1967). Doelgericht worden nieuwe respondenten gezocht om eerdere bevindingen te verifiëren, te verfijnen of te falsificeren (vergelijk: Popper, 1959). ‘Saturation’ speelt hierbij een grote rol: de informatie is ‘verzadigd’ wanneer geen nieuwe feiten meer naar voren komen. Daarom is heterogeniteit in opvattingen of gedragingen zo belangrijk. In plaats van de vraag of elke subpopulatie wel evenredig in de steekproef is vertegenwoordigd (statistische representativiteit: gelden de percentages wel voor de hele populatie?), gaat het er bij kwalitatief onderzoek om of degenen die niet geïnterviewd zijn of konden worden, inhoudelijk afwijken van de wel geïnterviewden: heeft de onderzoeker het te onderzoeken fenomeen volledig in beeld? De methodologische hamvraag bij bijvoorbeeld het artikel over mensensmokkel van **Van Liempt** is dus niet of haar steekproef aselekt en groot genoeg is, maar of er voldoende variatie is bij de geïnterviewden om bepaalde uitspraken te mogen doen.

Triangulatie

Naast variatie binnen de onderzochte groep kent goed kwalitatief onderzoek vaak variatie in methoden, doorgaans aangeduid met het begrip triangulatie. De klassieke variant is (participerende) observatie in combinatie met interviews. Deze is onder meer toegepast door **Ten Voorde en Van Gemert** in hun onderzoek naar portiers, en door **Spaaij** in zijn studie naar voetbalhooligans. Naast deze methodische triangulatie onderscheiden Noaks en Wincup (2004) nog drie andere vormen. Bij datatriangulatie worden verschillende soorten gegevens verzameld, met dezelfde of met verschillende methoden, over hetzelfde thema. Bij onderzoeker- of teamtriangulatie worden de data door meer dan één onderzoeker verzameld, en bij theoretische triangulatie worden de data vanuit verschillende theoretische perspectieven en hypothesen geanalyseerd. In hun artikel over rechtspreken als sociale praktijk hanteren **Beyens en Vanhamme** alle vier de vormen. Zij verzamelen verschillende soorten data bij rechtbanken; deden dat ieder voor zich; door middel van interviews, informele gesprekken en observaties; en vanuit verschillende theoretische invalshoeken.

Validiteit en betrouwbaarheid

De grondgedachte bij triangulatie is dat het combineren van methoden de validiteit ten goede komt. Hierbij is van belang om de verkregen informatie te wikken en te wegen, in de hoop dat de eventuele zwakten van de ene strategie worden gecompenseerd door de sterke punten van de andere. Veelal wordt onderscheid gemaakt tussen interne en externe validiteit. Deze laatste term verwijst naar de geldigheid van de onderzoeksresultaten buiten de onderzochte groep of naar de vraag in hoeverre de gevonden resultaten ook van toepassing zijn op andere vergelijkbare groepen of processen. Bij interne validiteit gaat het om de vraag in hoeverre geldige conclusies kunnen worden getrokken binnen de onderzochte populatie en of gevonden verbanden ook daadwerkelijk oorzakelijke verbanden betreffen.

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

Vanuit de gedachte, dat 'daders' geen baat hebben bij een al te openhartige houding over hun criminele activiteiten, is er volop reden tot twijfel aan de validiteit en betrouwbaarheid van data die respondenten zelf verstrekken. Hoe betrouwbaar zijn de verhalen van een overvaller over zijn criminele verleden, zijn beweegredenen of zijn beschrijvingen van de overvallen? Om zo betrouwbaar mogelijke antwoorden te kunnen formuleren, speelt binnen het kwalitatieve onderzoek om die reden triangulatie een belangrijke rol.

De relevantie van vragen over validiteit en betrouwbaarheid is ook afhankelijk van het doel van de onderzoeker. Validiteit en betrouwbaarheid zijn belangrijker wanneer de data worden gebruikt om gebeurtenissen of feitelijkheden te reconstrueren, dan wanneer de data dienen om sociale verschijnselen te beschrijven en te verklaren vanuit het perspectief van de betrokkenen (Hammersley, 2001). In het laatste geval is het minder van belang of mensen al dan niet de waarheid spreken, maar vooral – zoals **Smeulers** betoogt – om te achterhalen en te beschrijven wat de respondenten als waar percipiëren.

Kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekers verschillen ook vaak van elkaar in hun wetenschapsfilosofische vooronderstellingen. Onderzoekers die zijn grootgebracht in de kwantitatieve onderzoekstraditie spreken vaak over kwalitatief onderzoek in een taal die nadrukkelijk verbonden is met wetenschapsfilosofische vooronderstellingen over een objectieve, kenbare werkelijkheid. Daarbij zien zij kwalitatieve methoden als één van de mogelijke instrumenten om de werkelijkheid te kennen, en gebruiken zij zonder terughoudendheid termen als 'toetsen' en 'experimenteren'.

Dit neemt niet weg dat ook kwalitatieve onderzoekers in toenemende mate concluderen dat het eenvoudigweg 'er zijn' in het onderzoeksveld onvoldoende garantie tot validiteit biedt. Ervan uitgaande dat er een werkelijkheid bestaat, onafhankelijk van de onderzoeker, die onderzocht en beschreven kan worden, is het dan ook van belang veronderstellingen in een continu proces te blijven onderzoeken op hun waarde ('systematic doubt'). Dit impliceert tevens een afwijzing van verregaande vormen van relativisme waarbij validiteit en betrouwbaarheid van ondergeschikt belang zijn. Een mogelijkheid om dergelijke inzichten op waarde te kunnen schatten is etnografisch onderzoek binnen een breder onderzoeksteam, waarbij bevindingen systematisch worden besproken en met elkaar worden vergeleken. 'Being there', herkenning uit het veld, en het expliciteren van de bevindingen in context bieden eveneens mogelijkheden om de validiteit van de bevindingen te waarderen (Hammersley, 2001).

Over (participerende) observatie, interviews en perspectieven

Participerende observatie als wijze van dataverzameling is allang niet meer voorbehouden aan antropologen. Zoals blijkt uit uiteenlopende studies naar georganiseerde misdaad, straatcriminaliteit en jeugdbendes, maken criminologen gebruik van deze klassieke methode om deviante 'werelden' te beschrijven en te verklaren. Slechts weinig auteurs van dit themanummer hebben echter participerende observatie toegepast. Dit zal zeker samenhangen met het onderzoeksobject van de criminologie, waarbij mensen omwille van hun illegale of strafbare activitei-

ten mogelijk weinig behoefte hebben aan pottenkijkers in hun dagelijks leven. Hun wantrouwen kan zelfs zulke bijzondere eisen aan de onderzoeker stellen, dat deze zich soms genoodzaakt ziet zijn bedoelingen naar de onderzoeksgroep toe (gedeeltelijk) af te schermten.

Ook is participerende observatie tijdrovend. Onderzoekers moeten allereerst de onderzoeksgroep in hun natuurlijke omgeving lokaliseren, toegang verwerven en het vertrouwen zien te winnen, voordat de feitelijke dataverzameling kan beginnen. Dergelijke strategieën kosten vaak veel tijd, die er lang niet altijd is. Zo laat de veelal korte tijdspanne waarin onderzoeksresultaten bij opdrachtonderzoek moeten worden gepresenteerd, relatief weinig ruimte voor serieuze vormen van participerende observatie. Ook de hedendaagse academische setting met onderwijsverplichtingen en publicatienormen stelt duidelijke grenzen aan de mogelijkheden tot langdurig veldwerk onder deviante groepen.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het merendeel van het wetenschappelijke onderzoek door middel van participerende observatie plaatsvindt in de context van promotieonderzoek. Waar idealiter de onderzoeksvraag de te hanteren methode dicteert, is duidelijk dat tijd eveneens een medebepalende factor is geworden in de keuze voor de onderzoeksmethode. Het artikel van **Beyens en Vanhamme** geeft dit dilemma treffend weer: tijdrovende participerende observatie, reële zaken doorspreken of fictieve zaken aan rechters voorleggen?

Participerende observatie kent allerlei gradaties in openheid naar de leden van de onderzochte groep, van heimelijk tot open, en in de mate waarin de onderzoeker participeert dan wel observeert. Antropologen hebben gewezen op het gevaar van 'going native', een te sterk doorgevoerde vorm van participatie in de wereld van de onderzoeksgroep, waardoor het voor de onderzoeker onmogelijk zou kunnen worden om nog enigszins kritisch verslag te kunnen doen. Een sterke betrokkenheid bij de onderzoeksgroep kan ook resulteren in allerlei kennis over illegale activiteiten van leden van de onderzoeksgroep, die de onderzoeker als medeplachtige aan criminele activiteiten zou kunnen bestempelen. Polsky (1971) introduceerde hiervoor de term *guilty knowledge*, die ook door **Maalsté** wordt gebruikt in haar artikel over actoren in de cannabissector. Hoe daarmee om te gaan, bijvoorbeeld in de context van publicaties, is één van de dilemma's waar onderzoekers rekening mee dienen te houden.

Tijdens etnografisch onderzoek zullen onderzoekers onherroepelijk ook tegen andere ethische, morele en juridische grenzen aanlopen. Wil je als onderzoeker participeren in de onderhandelingen voor een schijnhuwelijk? Wat moet de onderzoeker doen die een gedetineerde overvaller een paar uur voor een interview vrij in de stad tegenkomt (Kroese & Staring, 1993)? Hoe ver kan en wil de criminoloog gaan, die participerende observatie verricht in de wereld van de drugshandel? Veelal beperkt participerende observatie zich tot het dagelijkse leven van de onderzoeksgroep, waarbij onderzoekers zich verre proberen te houden van deelname aan of directe kennis van illegale en criminele activiteiten. Het betreft dus veelal een beperkte vorm van participatie en observatie (Zaitch, 2002).

Zeker waar het kwetsbare onderzoeksgroepen betreft, dragen onderzoekers verantwoordelijkheid om deze ook te beschermen. Onderzoek naar de komst en het

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

verblijf van illegale vreemdelingen in Nederland oogstte niet alleen waardering voor de inzichten die werden gepresenteerd, maar werd ook bekritiseerd omdat het de positie van de illegale vreemdelingen zelf wellicht zou kunnen schaden (Groenendijk & Böcker, 2001). Ondanks deze beperkingen en dilemma's is participerende observatie een waardevolle methode, omdat niet alleen de mogelijkheid wordt geboden om mensen vragen te stellen over hun activiteiten en hun interactie met anderen, maar ook om deze te kunnen observeren en in de tijd te kunnen zien veranderen.

Tijdens etnografisch veldwerk zijn de talloze formele en informele gesprekken met mensen in het veld een belangrijke manier om inzichten over de onderzoeksvraag te verkrijgen. Interviewen is wellicht de meest gebruikte vorm van dataverzameling in sociaalwetenschappelijk onderzoek. Het omvat een scala aan verschijningsvormen, van volledig gestructureerd met gesloten vragen tot volledig ongestructureerd met open vragen. Veel onderzoek baseert zich volledig op de uitkomsten van interviews, soms worden interviews ook gebruikt ter controle en aanvulling op andere databronnen.

De veelgehanteerde term diepte-interviews is wellicht een wat ongelukkige benaming voor een interviewvorm waarbij de betekenisgeving van de geïnterviewde vooropstaat. Dergelijke interviews hoeven niet per definitie de diepte in te gaan, met alle mogelijke details, maar kunnen afhankelijk van de onderzoeksvraag ook juist exploratief in de breedte beschrijven. Dit brengt met zich mee dat het interview niet of slechts gedeeltelijk gestructureerd is, waarbij de interviewer met een lijst trefwoorden te werk gaat en bovenal probeert te luisteren naar en in te haken op het verhaal dat de geïnterviewde naar voren brengt (cf. Newburn, 2007, 903-907). Slechts dan kan het perspectief van de respondent, het perspectief van binnenuit – in antropologische termen het emic-perspectief (als tegenhanger van het etic-perspectief) – in kaart gebracht worden. **Van Liempt** benadrukt het belang van het perspectief van de betrokkenen in relatie tot dat van de overheid, waarin de strafbaarstelling van mensensmokkel centraal staat. Onderzoek dat zich bedient van een emic-perspectief kan begrijpelijk maken waarom mensen handelen in weerwil van de wet, zonder in morele oordelen te vervallen.

Eén van de belangrijke redenen om kwalitatief onderzoek te verrichten, heeft te maken met onderzoeksvragen naar de betekenis van bepaalde fenomenen voor de dader. Kwalitatief ingestelde criminologen willen vreemde of onbegrijpelijke fenomenen kunnen beschrijven en begrijpen in hun context en vanuit het perspectief van de onderzoeksgroep. Dit impliceert dat er met mensen gesproken moet worden of dat de onderzoeker deel moet gaan uitmaken van de dagelijkse wereld van de onderzochte. Alleen dan is het mogelijk om antwoorden te formuleren op vragen hoe respondenten specifieke situaties beleven en de wereld om hen heen definiëren. Betrokkenheid en distantie in een juiste balans zijn de kernwoorden om de bevindingen van binnenuit te kunnen presenteren en te vertalen naar een perspectief dat breder en ook door buitenstaanders begrepen kan worden. Blok merkt hierbij terecht op dat betrokkenheid uiteraard niet impliceert dat de onderzoeker het met de leden van de onderzoeksgroep eens zou moeten zijn (1978, 29).

In de kwalitatieve onderzoekstraditie is de persoon van de onderzoeker een relevante factor (zie ook: Jacques & Wright, 2008). Om het noodzakelijke vertrouwen te kunnen winnen, is het van belang dat de onderzoeker enigszins aansluit bij de onderzoeksgroep. Het ligt niet voor de hand om als oudere criminoloog etnografisch veldwerk te gaan doen onder jeugdbendes, omdat op voorhand de kloof tussen de belevingswereld van de onderzoeker en de onderzochten zo groot lijkt, dat toegang krijgen en vertrouwen winnen ver weg lijken. Leeftijd, geslacht en etniciteit kunnen om die reden beslissend zijn in het al dan niet winnen van vertrouwen en het verkrijgen van toegang en informatie. Zo zijn zowel **Van Liempt** als **Maalsté** ervan overtuigd dat zij als vrouwen als minder bedreigend dan mannen werden ervaren door de onderzoeksgroep, zodat ze gemakkelijker toegang zouden hebben en meer informatie zouden krijgen dan hun mannelijke collega's.

Kwalitatief onderzoek en creatieve combinaties

Vanwege het grote en brede aanbod aan potentiële artikelen hebben wij gekozen voor vier gevarieerde bijdragen over voetbalsupporters, rechters, oorlogsmisdadigers en portiers, met daarnaast vier kortere methodologische bijdragen over het gebruik van foto's in interviews, onderzoek in de cannabisbranche, het interviewen van gesmokkelde migranten en multi-site onderzoek.

Van oorsprong richt de criminologie zich op het beschrijven en verklaren van criminaliteit. Maar het object van het vakgebied is breder en omvat naast daders ook slachtoffers van en reacties op criminaliteit door regelmakers en regelhandhavers. Bij het maken van een selectie uit de vele interessante voorstellen voor dit themanummer is getracht elk van deze drie groepen over het voetlicht te brengen – steeds als mensen van vlees en bloed. Daders komen aan bod in de rol van drugsproducent en -handelaar (**Maalsté**), voetbalhooligan (**Spaaij**), diamant-smokkelaar (**Siegel**), of pleger van genocide of foltering (**Smeulers**). **Van Liempt** beschrijft hoe slachtoffers van mensensmokkel aankijken tegen mensensmokkel, terwijl **Vanderveen** onder meer haar licht laat schijnen over hoe burgers als potentiële slachtoffers criminaliteit en overlast waarnemen, en hoe daklozen hun eigen dagelijkse leven in beeld brengen en beschrijven. **Beyens en Vanhamme** nemen rechters onder de loep en **Ten Voorde en Van Gemert** laten ons meekijken in de alledaagse praktijk van de beroepsgroep van portiers in het uitgaansleven. Vrijwel alle auteurs hebben informatie uit de eerste hand gebruikt, bovenal door te spreken met mensen of door hen in hun omgeving te observeren. Alleen **Smeulers** baseert zich primair op geschreven bronnen, in het bijzonder egodocumenten zoals dagboeken, autobiografieën en brieven van daders van internationale misdrijven.

De laatste jaren zijn diverse studies naar verschillende verschijningsvormen van georganiseerde misdaad verschenen, die zich eveneens baseren op geschreven bronnen: de kwalitatieve analyse van secundair materiaal, in het bijzonder grootschalige justitiële opsporingsonderzoeken. Naast verslagen van verhoren en observaties bevatten deze onderzoeken ook vaak enorme hoeveelheden, al dan niet volledig uitgeschreven, telefoongesprekken tussen verdachten. Maar hoe bruikbaar zijn politiedossiers om kwalitatieve vragen naar sociale structuren en

de aard en betekenis van de achterliggende sociale relaties te beantwoorden? Wat betekent het gebruik van deze niet-openbare bronnen voor wetenschappelijke standaarden zoals betrouwbaarheid, controleerbaarheid en representativiteit (cf. Van de Bunt, 2007)? En, tot slot, hoe selectief is het beeld dat hieruit verkregen wordt?

Een wezenlijk verschil tussen klassiek etnografisch onderzoek in de natuurlijke omgeving en de analyse van afgeronde opsporingsonderzoeken betreft het proces van dataverzameling. Bij etnografisch onderzoek is het de onderzoeker die de gegevens verzamelt door te observeren, te praten en er te zijn. In het tweede geval zijn de data al verzameld door opsporingsfunctionarissen voor niet-wetenschappelijke doeleinden. Een belangrijke waarde van etnografisch onderzoek is echter juist gelegen in het proces van dataverzameling. Belangrijke inzichten in het te onderzoeken fenomeen komen niet zozeer uit de (informele) gesprekken met respondenten voort, maar kunnen zich ook openbaren in de zoektocht naar respondenten. Zowel de etnografische data als de data uit politiedossiers zijn elk op eigen wijze selectief tot stand gekomen. In etnografisch onderzoek spelen mogelijkheden, toevalligheden en de persoon van de onderzoeker een belangrijke rol. Bij de data in politiedossiers zijn bovenal beleidsprioriteiten en praktische zaken zoals personele capaciteit, bewijsbaarheid en (inter)nationale samenwerking beslissend in de uiteindelijke keuze voor specifieke zaken. Er bestaan dus verschillende vormen van selectiviteit en hiermee samenhangende blinde vlekken.

Wat voor georganiseerde criminaliteit geldt, geldt ook voor andere verborgen fenomenen en moeilijk toegankelijke onderzoeksgroepen. In plaats van bij voorbaat aan de ene onderzoeksmethode de voorkeur te geven boven de andere, zou het van meer wijsheid getuigen om op basis van de onderzoeksvragen te kijken naar de meest passende onderzoeksmethoden. Dit kan betekenen dat onderzoekers verschillende methoden en bronnen moeten inzetten om dergelijke complexe werkelijkheden op passende wijze te kunnen beschrijven. Zo dicht mogelijk bij de leefwereld en activiteiten van de betrokkenen komen via klassiek etnografisch veldwerk is daartoe slechts één van de middelen die kunnen worden ingezet. Maar het zou daarnaast in specifieke situaties ook zinvol kunnen zijn om dergelijke klassieke methoden te combineren met moderne digitale toepassingen.

Als je wilt weten hoe een leeuw jaagt, is de jungle intrekken een voor de hand liggende mogelijkheid. Toch moet worden bedacht dat observeren in de jungle op vele manieren mogelijk is. Een nest met roofvogels is beter te observeren met een webcam dan met langdurige observatie aan de voet van de boom. Als we, kortom, daadwerkelijk meer inzicht willen krijgen in daders, slachtoffers en verborgen fenomenen, dan is methodologische starheid een slechte raadgever en is de criminologie meer gebaat bij een creatieve combinatie van methoden en bronnen.

Literatuur

- Blok, A. (1975). *The Mafia of a Sicilian Village, 1860-1960. A Study of Violent Peasant Entrepreneurs*. New York: Harper Torchbooks.
- Blok, A. (1978). *Antropologische perspectieven*. Muiderberg: Coutinho.
- Bovenkerk, F. (1995). *La bella Bettien*. Amsterdam: Augustus.
- Bovenkerk, F. & Brunt, L. (1976). *Binnenstebuiten en buitenstebinnen. De antropologie van de industriële samenleving*. Assen: Van Gorcum.
- Bovenkerk, F., Siegel, D. & Gemert, F. van (red.) (in druk). *Culturele criminologie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Bunt, H. van de (2007). Problemen van transparantie en controleerbaarheid in criminologisch onderzoek. In: A. Soeteman & F. van den Born (red.). *Ethiek van empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Amsterdam: KNAW, 27-34.
- Buiks, P. (1983). *Surinaamse jongeren op de Kruiskade. Overleven in een etnische randgroep*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Cromwell, P., Olson, J. & Avary, D. (1991). *Breaking and Entering: An Ethnographic Analysis of Burglary*. Newbury Park, CA: Sage.
- Daders aan het woord (1991). *Justitiële Verkenningen*, 16(9).
- Donker, A., Kleemans, E.R., Laan, P. van der & Nieuwbeerta, P. (red.) (2004). Ontwikkelings- en levensloopcriminologie. Themanummer *Tijdschrift voor Criminologie*, 46(4).
- Engbersen, G. (2008). Criminologie in meervoud. Over theoretische vernieuwingen in de Nederlandse criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 50(3), 264-272.
- Engbersen, G., Leun, J. van der & Boom, J. de (2007). The fragmentation of migration and crime in the Netherlands. *Crime and Justice. A Review of Research*, 35. Chicago: University of Chicago Press, 389-452.
- Gemert, F. van (1998). *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. New York: Aldine.
- Groenendijk, K. & Böcker, A. (1995). Het schatten van de onschatbaren. Aantal illegalen, beeld van een categorie of van de schatter? *Migrantenstudies*, 11(2), 117-128.
- Hagan, J. & McCarthy, B. (1997). *Mean Streets: Youth Crime and Homelessness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hammersley, M. (2001). Ethnography and realism. In: R.M. Emerson (ed.), *Contemporary Field Research. Perspectives and Formulations*. Los Angeles: Waveland Press, 102-111.
- Heckathorn, D.D. (1997). Respondent driven sampling: a new approach to the study of hidden populations. *Social Problems*, 44, 174-199.
- Jacques, S. & Wright, R. (2008). Intimacy with outlaws. The role of relational distance in recruiting, paying, and interviewing underworld research participants. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45(1), 22-38.
- Jong, J.D. de (2007). *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaans' groepsgedrag*. Amsterdam: Aksant.
- Kleemans, E.R. (2007). Organized crime, transit crime, and racketeering. *Crime and Justice: A Review of Research* 35. Chicago: University of Chicago Press, 163-215.
- Kleemans, E.R., Weerman, F.M. & Enhus, E. (2007). Theoretische vernieuwing in de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 49(3), 239-251.
- Klockars, C. (1974). *The Professional Fence*. New York: Macmillan.
- Korf, D.J. (1997). The tip of the iceberg: snowball sampling and nomination techniques, the experience of Dutch studies. In: G. Stimson e.a. (eds). *Estimating the prevalence of problem drug use in Europe*. Lisbon: EMCDDA, 171-184.

Edward R. Kleemans, Dirk J. Korf en Richard Staring

- Kroese, G.J. & Staring, R. (1993). *Prestige, professie en wanhoop. Een onderzoek onder gedetineerde overvallers*. Arnhem: Gouda Quint.
- Lampe, K. von (2008). Introduction to the special issue on interviewing 'organized criminals'. *Trends in Organized Crime*, 11(1), 1-4.
- Laub, J.H. & Sampson, R.J. (2003). *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Leun, J. van der (2001). *Looking for Loopholes. Processes of Incorporation of Illegal Immigrants in the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Lezersenquête. Abonnees tevreden over TvC (2008). *Tijdschrift voor Criminologie*, 50(1), 64-65.
- Malinowski, B. (1956). *Crime and Custom in Savage Society*. Paterson, NJ: Littlefield, Adams & Co. (orig. 1926).
- Maruna, S. (2001). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild their Lives*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Maruna, S. & Matravers, A. (2007). N=1. Criminology and the person. *Theoretical Criminology*, 11(4), 427-442.
- Noaks, L. & Wincup, E. (2004). *Criminological Research: Understanding Qualitative Methods*. London: Sage.
- Newburn, T. (2007). *Criminology*. Devon: Willan Publishing.
- Paoli, L. (2003). *Mafia Brotherhoods: Organized Crime, Italian Style*. New York: Oxford University Press.
- Polsky, N. (1971). *Hustler, Beats and Others*. Harmondsworth,: Penguin Books (orig. 1967).
- Popper, K. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Hutchinson.
- Poel, S. van der (1991). *In de bisnis. Professionele jongensprostitutie in Amsterdam*. Arnhem: Gouda Quint.
- San, M. van (1998). *Stelen en steken: Delinquent gedrag van Curaçaose jongens in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Sansone, L. (1992). *Schitteren in de schaduw: Overlevingsstrategieën, subcultuur en etniciteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam 1981-1990*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Shaw, C. (1930). *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*. Chicago: University of Chicago Press.
- Staring, R. (2001). *Reizen onder regie: het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Steffensmeier, D. & Ulmer, J. T. (2005). *Confessions of a Dying Thief: Understanding Criminal Careers and Criminal Enterprise*. New Brunswick, NJ: Transaction Aldine.
- Sutherland, E.H. (1937). *The Professional Thief*. Chicago: Chicago University Press.
- Swaaningen, R. van (2006). Criminology in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, 3(4), 463-501.
- Wang, J., Carlson, R.G., Falck, R.S., Siegal, H.A., Rahman, A. & Li, L. (2005). Respondent-driven sampling to recruit MDMA users: a methodological assessment. *Drug and Alcohol Dependence*, (78), 147-157.
- Whyte, W. (1943). *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zaitch, D. (2002). *Trafficking Cocaine: Colombian Drug Entrepreneurs in the Netherlands*. The Hague: Kluwer Law International.